

Resum

Fa referència a les relacions entre l'obra de Josep Puig i Cadafalch i la ciutat de Barcelona. És a dir, als diversos episodis en què intervé, com a polític o arquitecte, intentant ordenar la totalitat de la ciutat o algun dels seus fragments significatius.

En referir-se a aquestes relacions, és imprescindible comprendre els processos de construcció urbana en curs. En aquesta època, Barcelona, com moltes altres ciutats europees, passa de ser una ciutat tancada a ser un sistema urbà concèntric, però extens.

També es tracta d'endinsar-se en l'aventura d'uns arquitectes que intenten ordenar o controlar el procés de formació de la gran ciutat amb els instruments de l'alineació, la perspectiva i tot el que s'ha anomenat *art cívica*.

Els temes del treball de J. Puig i Cadafalch que es tracten són:

— La vertebració de la gran ciutat que neix de l'agregació de Barcelona i els altres pobles del seu entorn, entenent-la, no solament com a procés material, sinó també com a mercat, sistemàtica de treball, informació cultural;

— La requalificació arquitectònica i artística de la reforma, posant l'atenció tant en les modalitats de traçat de carrers com en l'aïllament i la identificació de monuments;

— L'ordenació de la plaça de Catalunya, projecte d'un espai públic que inclou tant la lectura del passat, urbà o de l'urbanisme, com l'atenció a les funcions emergents i a les noves infraestructures;

— Montjuïc i l'Exposició Universal, creació d'un fragment de ciutat nova, on es reflecteixen totes les observacions sobre la formació de l'espai.

En resseguir aquest conjunt de temes, es posarà l'atenció en la manera com J. Puig i Cadafalch concebia el projecte d'urbanisme, com va formar un llenguatge professional, que posava en tensió la història, la recuperació dels monuments o els traçats històrics i els exemples professionals, amb la idea de progrés urbà i el projecte d'una ciutat nova.

Abstract

This refers to the relations between the works of J. Puig i Cadafalch and the city of Barcelona. That is to say, to various episodes in which he participated, as a politician or as an architect, trying to organize the city as a whole, or some of its significant fragments.

Regarding these relations, it is indispensable to understand the processes of urban construction that were in progress. During this period, Barcelona, like many other European cities, went from being a closed city to being a concentric, yet extensive, urban system.

It is also a question of entering into the adventure of architects who try to organize or control the process of the formation of a large city with the instruments of alignment, perspective, and all of that which has been called «civic art».

The themes of J. Puig i Cadafalch's work that are dealt with are:

— The vertebration of the large city that arose from the aggregation of Barcelona and the other towns around it, understanding it not only as a material process, but also as a market, work system, cultural information, etc.

— The architectural and artistic requalification of reform, paying attention both to the modes of laying out the streets and to the isolation and identification of monuments.

— The organization of Plaça de Catalunya. Project of a public space that includes both a reading of the past of the city or urban planning, and attention to emerging functions and new infrastructures.

— Montjuïc and the Universal Exposition. The creation of a fragment of new city, where all of his observations on the formation of space are reflected.

In going through this group of themes, attention will be paid to the way in which J. Puig i Cadafalch conceived of the project of urban planning, how he created a professional language, which placed in tension history, the recovery of monuments or historical layouts, and professional examples, with the idea of urban progress and the project of a new city.

Aquest escrit vol ser un estudi de la manera de pensar i actuar dels arquitectes europeus del començament del segle xx en matèria de construcció i formalització de la ciutat, basat en diversos opuscles, articles i projectes de J. Puig i Cadafalch en els seus anys d'exercici professional. Aquest estudi del procés o aventura dels arquitectes europeus en matèria urbanística es farà posant principalment l'atenció en les tècniques de projecte utilitzades i en els referents en què es basen aquestes tècniques, en les quals es descobrirà l'evolució d'una gramàtica i un llenguatge propis.

L'article no vol ser una investigació històrica original. No es basa en cap recerca nova dels fons documentals. Més aviat es tracta d'una relectura de documents ja coneguts, dels quals se n'intenta extreure suggeriments que permetin aprofundir el nostre coneixement del procés i les tècniques de formació dels projectes d'urbanisme.

1. Les primeres etapes de la vida professional i política de J. Puig i Cadafalch són una magnífica introducció als inicis de l'urbanisme modern. Els seus primers passos són gairebé de manual: s'introdueix en el tema a través de la simple qüestió de la urbanització i els serveis urbans; més endavant, ja en el segle xx, supera aquesta visió esquemàtica i formula una teoria més completa de la urbanització, per arribar a desenvolupar moltes de les seves idees i coneixements en projectes concrets en la dècada dels anys vint.

Encara a Mataró, treballa i escriu sobre el tema del sanejament i les clavegueres i es forma una idea clara de la necessitat de vincular el desenvolupament urbanístic a la pràctica política de la regeneració de les institucions municipals i del catalanisme en general.

Traslladat a Barcelona, centra el seu programa polític i molts dels seus articles a *La Veu de Catalunya* en el tema dels serveis urbans. L'any 1895 publica un article a *La Renaixença* on reclama la necessitat d'un estudi científic i econòmic de la qüestió del sanejament, que és un tema essencial per al desenvolupament de les ciutats del segle xx. Una autèntica qüestió *sine qua non* de la formació de les ciutats que reclama la societat moderna; un tema propi del caràcter científic que ha de tenir la intervenció dels arquitectes en la formació de la ciutat, i un tema de política i un problema d'organització de les obres i del finançament municipal. L'ajuntament, en aquest moment històric, segurament és la institució més adient per a resoldre els problemes d'urbanisme. Immediatament, aquest tema serà englobat en una teoria més general més completa.

El tema dels serveis de clavegueram s'inclou en els programes dels regidors regionalistes, on és acompanyat per altres temes de serveis d'urbanització igualment significatius: l'enllambordat dels carrers —particularment referit al dels carrers que enllacen el nucli antic de Barcelona i els dels pobles agregats—, el problema de les clavegueres, el problema de la portada d'aigües, etc. L'eficàcia de l'acció dels regidors regionalistes reposa en primer lloc en la solució d'aquests temes més materials.

Des d'aquest primer moment, paral·lelament als projectes d'obres, també es posa l'atenció en temes culturals. Entre els quals, la construcció d'escoles, de museus, d'edificis públics ben col·locats a la ciutat, etc., o «la cultura contra la barbàrie».

I, a través d'una i els altres, es fixen els instruments urbanístics: en primer lloc, el pla de reforma de l'eixample, o d'enllaços i el pla de reforma de la ciutat antiga. I darrere d'ells una metodologia de desenvolupament i disseny urbà desenvolupada.

2. La consciència de la situació urbanística de Barcelona que J. Puig i Cadafalch demostra en els seus escrits és clara. Prèviament al desenvolupament de la gran ciutat és necessària la reorganització de les infraestructures tècniques que la fan possible.

Barcelona havia passat dels 190.000 habitants que tenia l'any 1860, quan s'elaboraven les propostes d'eixample i reforma de Garriga i Roca i Cerdà —que eren 249.000 si es tenia en compte la població dels municipis que, més endavant, havien d'ésser agregats a la ciutat central—, fins als 533.000 que tenia en iniciar-se el segle xx, quan ja s'havia produït l'agregació, i

Puig i Cadafalch iniciava les seves observacions sobre l'urbanisme; i als 1.005.000 que tenia el 1930, ja en el període final del seu currículum d'urbanisme.

Són cotes de població menors que les de moltes de les grans ciutats europees: l'any 1850 Berlín tenia 446.000 habitants, París en tenia 1.314.000 i Londres, 2.320.000, mentre que cinquanta anys més tard llurs respectives poblacions eren de 2.424.000, 3.300.000, i 6.480.000 habitants. I el 1925 havien crescut fins a 4.013.000, 4.800.000 i 7.7542.00.

És a dir, la ciutat de Barcelona tenia una grandària de població mitjana, molt allunyada de la de les grans capitals del moment, i només comparable a la de Berlín del període inicial. No era una ciutat de primera línia, però el seu procés de desenvolupament urbà segueix les mateixes pautes i models que la majoria d'aquestes ciutats. Va tenir un creixement de població proporcional al de moltes ciutats en aquest període de formació de les grans aglomeracions urbanes europees i un procés d'extensió territorial i, sobretot, d'agregació de nuclis urbans propers, semblant al d'aquelles. Procés que, com a la majoria d'aquests centres d'activitat i població, havia de tenir una significativa influència en la revisió de les formulacions urbanístiques del segle xx.¹

També era una ciutat que, feia poc, s'havia dotat d'importants àrees industrials, al Poble Nou, a Sant Andreu i entorn del canal de la Infanta, entre l'Hospitalet i Sants. Una ciutat que no solament creixia quantitativament, sinó que començava a tenir el paper de gran ciutat territorialment integrada, amb una estructura urbana molt diferent de la dels antics sistemes de treball i poblament fragmentats, que, fins llavors, havien ocupat el centre, els nuclis urbans perifèrics i els camps que l'envoltaven.

A poc a poc, les línies de tramvies ocupaven els carrers i creaven un sistema de comunicacions integrat que accentuava el caràcter de gran ciutat. L'any 1897 ja s'havien superat els cent quilòmetres de vies i la xarxa creixia acceleradament.

L'objectiu de la integració territorial i la creació de les condicions urbanístiques necessàries per a aquest creixement era una necessitat evident, de la qual Puig i Cadafalch es va adonar en el que fa referència a la urbanització, tot i no fer mai cap esment de la problemàtica dels transports urbans. Potser perquè aquella problemàtica era pròpia del capital privat i no entrava en les previsions de l'actuació municipal.

3. La problemàtica dels serveis d'urbanització i els equipaments culturals no esgotava les necessitats de la Gran Ciutat de Barcelona que sorgia paral·lelament a l'obra de Puig i Cadafalch. La Gran Ciutat era un agregació de peces d'urbanització antigues i noves, de carrers i transports comuns i de serveis tècnics. Però també era la formació d'un mercat conjunt i una agregació de persones amb unes mentalitats i una cultura. La política urbanística no podia deixar

1. Hom pot referir el desenvolupament estructural de Barcelona al de les altres grans ciutats europees dels anys del canvi de segle a Eric D. LAMPARD, «The Nature of Urbanization», a Anthony SUTCLIFF i Derek FRASER (ed.), *The Pursuit of Urban History*, Londres, Arnold, 1983.

d'entendre aquesta dimensió del procés. Per aquest motiu, el planejament no podia restar al nivell de simple tècnica o ciència d'urbanització i havia d'incloure nombroses consideracions sobre els modes de vida, els modes de treball i les formes de la urbanització.

Des del primer moment aquestes consideracions apareixen en l'obra de J. Puig i Cadafalch i arriben a constituir la part més important dels seus treballs.

Entre el desembre de 1900 i el gener de 1901 va publicar un article que és essencial per a entendre la seva concepció del procés d'urbanització i la seva idea del traçat urbà.² L'article comença comentant les afirmacions d'un ciutadà amic que defensa que Barcelona és la millor ciutat del món i el seu «eixample» el més modern. Puig argumenta, contra aquests comentaris, que el «tauler d'escacs de l'eixample no pot ser modern perquè és monòton, algebraic, i independent del que és l'home. La ciutat no és una quadrícula, és un organisme “amb vida”».

El canvi de perspectiva és interessant. L'urbanisme, segons Puig, no és una tasca de disseny de la malla de carrers sobre la qual s'han de construir edificis, és una tasca de disseny més global de la ciutat, que inclou l'estructura urbana en totes les seves dimensions. Fa referència als grans temes de vialitat i transport, als equipaments, al problema de l'habitatge, o a l'habitabilitat en el sentit més extens, amb els espais verds, els serveis més immediats, etc. Així Puig defensa un pla d'urbanisme que contingui: grans *squares* com els de Brussel·les, cases aïllades amb jardí com les de Colònia, una ciutat vella amb «bellesa i aire antic» com Bruges i Nuremberg, etc. És a dir, una ciutat orgànica com París, Brussel·les, o Amsterdam, amb un cor, situat a la plaça de Catalunya, no al port, i una perifèria. No solament descriu un programa urbà; li dona un contingut formal clar a partir de les continuades referències a diverses ciutats europees. Situa la intervenció de l'arquitecte en urbanisme no en el traçat de simples infraestructures, sinó en el disseny urbà.

Per això quan, després, concreta el programa del futur pla d'enllaços, segueix la mateixa tònica, intercalant els exemples amb els comentaris sobre Barcelona. Per a Puig no es tracta tant de fer un nou pla d'eixample, sinó un pla de reforma de l'eixample i de la ciutat antiga. Un pla situat escalarment per sobre dels episodis urbans anteriors. Un pla d'organització que no queda al nivell de la simple geometria de la vialitat. Un pla ple de connotacions d'imatge i de resonàncies econòmiques i culturals.

Parla de la reforma de l'eixample, que s'ha de dirigir preferentment en tres direccions. Una reforma que ha d'actuar limitant el creixement infinit de la quadrícula urbana, una actitud que contrasta amb la que havien de tenir els plans d'altres ciutats europees de l'època, com, per exemple, el pla de Berlín d'Eberstadt,³ però que, en canvi, coincideix amb la del pla d'enllaços Jaussely promocionat pel mateix Puig.

2. J. PUIG I CADAVALCH, «Barcelona d'anys a venir», *La Veu de Catalunya* (desembre 1899 - gener 1900).

3. És interessant comparar els esquemes del pla de Berlín de 1910 i el de Barcelona. Mentre que el de Berlín té l'objectiu del creixement indefinit, motivat en la hipòtesi de dominar el mercat del sòl, el de Barcelona voluntàriament és limitat. L'anell de rondes només és una conseqüència de la voluntat explícita de limitació de l'esquema.

Una reforma que havia de trencar la quadrícula, fent vies radials, amb la intenció estructural d'aprofitar les vies d'enllaç amb els pobles agregats, però també amb la intenció artística de «fer angles aguts que contrastin amb l'efecte de cara aixatada dels xamfrans». Finalment, incloent edificis públics aïllats, com al Saló de Sant Joan o en el que hauria d'haver estat la Universitat.

En relació amb la reforma de la ciutat antiga, l'actitud també és clara. No es tracta tant de «destruir, sinó reedificar, retornant la cosa a sa primitiva bellesa», és a dir, harmonitzant el vell i el nou, o potenciant el valor dels edificis antics a través de la intervenció arquitectònica, tal com intentarà anys més tard amb en els seus projectes de reforma del traçat de la Via Laietana.

4. Aquestes primeres manifestacions de l'actitud d'en Puig en relació amb la ciutat ja indiquen d'entrada totes les dimensions que tindran els seus escrits i projectes posteriors. En primer lloc, les qüestions estrictament tècniques, el traçat de les infraestructures, etc. En segon lloc, una concepció nova de la ciutat. Finalment, el desenvolupament del llenguatge d'intervenció en la ciutat.

La definició de malles d'infraestructura i les alineacions ha estat una operació que ha acompanyat l'urbanisme des dels segles XVII i XVIII, quan es van començar a afirmar els poders municipals moderns. És interessant de veure que aquest tema és el que inicia la intervenció de Puig. Més endavant el trobarem en el seu projecte de la plaça de Catalunya.

Deixant al marge la gènesi del concepte de la ciutat orgànica i les evidents connotacions sociològiques i polítiques del terme, és essencial d'entendre el seu paper en les formulacions urbanístiques. Identificar una ciutat a un *organisme* viu és posar l'atenció en la seva anatomia o esquema morfològic, sense oblidar que aquesta forma o esquema és condicionat pels esdeveniments i activitats que s'hi desenvolupen.

Essent president de la Mancomunitat va publicar un article a la revista *Le Feu* l'any 1923,⁴ en què Puig fa una descripció de Barcelona, posant l'èmfasi en la seva força i activitat: «Je ne me plains pas de l'existence de cette ville immense, inquiète, peuplée de plus d'un million d'habitants. Je ne saurait me plaindre de l'existence d'une Barcelone frénétique, nerveuse. Je me demande ce qu'auraient été les catalans sans la ville de Barcelone. Attachés par la tradition des generations passées a un humble esclavage, condamnés à la médiocrité perpétuelle par rapport a Madrid [...] incapable d'art et de [...] science [...]. Barcelone nous a delivrés de ces maux: mais Barcelone cometait une injustice envers le reste de Catalogne. Cette injustice-là la Mancomunitat l'a réparée [...]. Et notre tache a été de rétablir l'unité du pays.»

És clar que per a Puig Barcelona és més un simple objecte de projectes d'alineacions o d'arquitectura. És conscient de la força de la ciutat, de les seves activitats, dels seus esdeveniments, etc.

4. J. PUIG I CADAFAALCH, «Barcelone et l'Unité catalane», *Le Feu* (1923).

Anys més tard, amb relació a la interpretació històrica de la ciutat, la consciència d'aquesta força de la ciutat li provoca una paradoxa. Per una banda, s'adona que aquesta força de les activitats humanes en la ciutat origina un creixement orgànic, gens controlat pels instruments de l'arquitectura. Moltes ciutats eren formades sense un pla preconcebut creixent successivament segons lleis quasi biològiques.⁵ En un altre article d'aquesta mateixa època tardana això es planteja encara amb més claredat: «Il existe chez les êtres vivants une unité organique et fonctionnelle: de meme dans la cité, qui est comme un organisme vivant et dans laquelle les édifices religieux et civils que nous avons étudiés sont des organismes intimement liés entre eux.»⁶ Els seus coneixements sobre geografia humana i, potser, la seva relació amb Pierre Lavedan, el fan conscient que la realitat urbana sobre la qual treballa té unes lleis pròpies. L'urbanisme s'ha d'adaptar a aquestes lleis i cercar un camí d'incidència que no sigui l'esquemàtic i limitat que assenyalava la qüestió de les alineacions. Amb aquestes formulacions acaba de precisar les intuïcions que, des dels anys de començament de segle, l'havien portat a impulsar el pla d'Enllaços de Léon Jaussely, un pla d'urbanisme que va molt més enllà de la simple temàtica de les alineacions.

Però, per l'altra banda, no li acaben d'encaixar els comentaris d'Eiximenis, quan proposa una ciutat esquemàtica, feta amb una quadrícula, amb totes les peces d'equipament predefinides, amb una plaça al centre i entrades als quatre costats. S'assemblen massa a les formulacions de Cerdà per poder-les acceptar tranquil·lament. Però també és conscient que remetent al saber dels savis romans i, encara més, grecs. O també són a les arrels d'algunes ciutats de fundació que ha estudiat: Montpanzier, Aigües Mortes, Carcassona, Vilareal, La Pobla, etc. És a dir, a les arrels del seu saber urbà com a arquitecte en el procés de fundació de moltes ciutats catalanes.⁷

Segurament el que li passa és que és conscient que les grans idees d'arquitectura tenen una difícil inserció en la complexa ciutat actual. Les grans idees o els models d'organització urbana, com, per exemple, el mateix que va guiar el pla Jaussely, tenen una incidència en el procés de formació de les ciutats diferent de la que es podia deduir d'una lectura immediata del text d'Eiximenis.

Però això ho podem comprendre millor tenint en compte la intervenció de Puig en projectes *intermedis* de transformació de la ciutat.

5. La intervenció de J. Puig i Cadafalch en les obres d'obertura de la Via Laietana i de formació del Barri Gòtic permet completar l'explicació anterior dels tres nivells de l'aventura dels arquitectes en l'urbanisme europeu de la primera meitat del segle: les infraestructures, la idea

5. J. PUIG I CADAVALCH, *Idees teòriques sobre urbanisme en el segle XIV: un fragment d'Eiximenis*, 1936.

6. J. PUIG I CADAVALCH, «Les villes», a *L'Architecture gothique civile en Catalogne*, París, Éditions de la Fondation Cambó i Henri Laurens, 1935.

7. En aquest punt, potser la seva formació d'arquitecte li jugà una mala passada. No comprèn que l'escrit d'Eiximenis no serveix com a regla de traçat. Té caràcter de programa sociològic o polític. És difícilment resumible gràficament. Al final de l'article s'afegiran comentaris sobre la dificultat d'incloure els raonaments sobre el programa en els seus treballs finals.

de ciutat i el disseny urbà amb tota la seva complexitat. Però també permetrà completar molts dels interrogants que hi ha a l'hora de cercar el camí d'incidència de les grans idees de ciutat en l'urbanisme més concret.

Puig va intervenir en les obres d'obertura de la Via Laietana en segona instància, quan ja s'havien endegat i quan es feia evident la destrucció d'una gran part del patrimoni arquitectònic i històric de l'àrea. L'any 1913, després de moltes polèmiques sobre la destrucció d'algun edifici representatiu, l'ajuntament encarregà la reforma del traçat de la Via Laietana, adaptant les alineacions previstes per Baixeras al teixit adjacent i, sobretot a la muralla i altres monuments existents, a tres arquitectes. De la primera part, entre el port, el carrer d'Argenteria, Santa Maria del Mar, la plaça de l'Àngel, se n'encarregà Domènech i Montaner. De la part central entorn de la cruïlla de les dues grans vies de la Reforma se n'encarregà Puig. De la part alta, se n'encarregà Ferran Romeu.

La intervenció de Domènech i Montaner era vistosa. Contenia plànols i perspectives interessants. Però analitzant-la a fons es nota que estava feta aplicant tècniques de configuració geomètrica dels espais urbans poc diferents de les que havia utilitzat Miquel Garriga i Roca en el segle anterior. Desenvolupava un eix viari vers l'església de Santa Maria del Mar previst al pla Baixeras obrint una plaça rectangular frontal a l'església. És a dir, fent una intervenció gens gòtica. També preveu un espai semblant a la plaça de l'Àngel. La seva actitud era semblant a la que havia utilitzat en alguns projectes seus, on, sota les idees modernistes s'hi amaguen pautes de composició neoclàssiques. En aquest mateix sentit la idea d'obrir la plaça del Rei, integrant-la en altres espais oberts, remarca la utilització de mètodes de traçat propis de la geometria d'arrel neoclàssica, que contrasta amb la mateixa manera de fer del Modernisme.

Al costat d'aquestes intervencions més evidents hi ha carrerons que ressegueixen i reconeixen l'antiga muralla de la ciutat i anuncien un nou tipus de tractament de l'espai urbà.

La intervenció de Puig es diferencia força de la de Domènech precisament en el tractament de l'espai. En primer lloc, modifica la cruïlla entre les dues grans vies de la reforma. Ja en el seu article de 1900, «Barcelona d'anys a venir»,⁸ havia manifestat el seu odi als xamfrans de Cerdà i era natural que aprofités l'ocasió per modificar-los. Però és interessant que ho fa substituint una geometria simple per una altra de complexa. Ho fa accentuant el valor i pes de la façana de l'edifici que s'hi assentarà. Però el que és més interessant de les seves intervencions és la seva manera d'integrar la muralla i l'obertura d'una vista diagonal vers la torre de la nova façana de la catedral.

La muralla apareix com a fons dels nous edificis, i crea una sensació de contrast. Per aconseguir-ho, Puig dibuixa un carrer lateral que, primer, obre una perspectiva sobre la torre de la catedral i, després, en ressegueix tot el traçat sense obrir accessos a l'espai interior de la ciutat antiga. Per això modifica la configuració de gairebé totes les illes que envolten la Via Laietana d'una manera més clara i decidida que la del plànol de Domènech i Montaner.⁹

8. J. PUIG I CADAVALCH, «Barcelona d'anys a venir», *La Veu de Catalunya*, (desembre 1899 - gener 1900).

9. Xavier PEIRÓ, «L'obertura i construcció de la "Via Layetana"», a *La construcció de la gran Barcelona: L'obertura de la Via Laietana 1908-1958*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Museu d'Història de la Ciutat, 2001.

En la seva manera d'enfocar el projecte es prioritzen els factors ambientals i la simple contemplació de les pedres antigues sobre la prevalència de les regles del traçat geomètric.

La torre de la catedral esdevé una referència dinàmica en el traçat del carrer del Doctor Pou. Una mena de fita d'entrada, que després es pot resseguir també dinàmicament en tot el llarg de la muralla. La visió dinàmica de l'espai i el tractament gairebé tàctil de la pell dels edificis antics esdevé ben interessant. En la composició ja no es deixa tot a l'elaboració de geometries simples que engloben els elements de la ciutat antiga pels seus eixos i simetries.

Anys més tard, quan, a l'època de la dictadura, el planejament de la ciutat antiga segueix un altre camí, Puig va publicar un article on es detallen amb claredat les seves idees sobre el tractament de l'espai monumental del gòtic.¹⁰ S'oposa al projecte de l'arquitecte i regidor Nebot, i exposa: «[...] desapareixeran aquelles delicioses raconades de darrera l'absis de la Catedral, on es contemplen de prop les pedres torrades, daurades pel sol; es destruirà la plaça del Rei; la plaça de Sant Jaume, tot engrandint-se, es fondrà com eixampla banal dintre d'un carrer de la Reforma; la Catedral, l'antic Palau del Lloctinent, Santa Àgata, el Temple Romà (tancat avui al Centre Excursionista), la Casa de la Ciutat, els relleus de Sant Jordi del Palau de la Generalitat, apareixeran al voltant d'una gran plaça, ampla, desfregada».

Queda clara la seva idea de conservar no solament els monuments principals de la ciutat antiga, sinó també el traçat urbà i l'ambient. Però el que és més interessant és la seva manera d'entendre les proporcions. «Els edificis, trets de sos voltants antics, esdevindran més petits; la Catedral, la nostra Catedral, perdrà les seves amples dimensions sense l'ambient per al qual fou concebuda [...]. La Catedral de Barcelona té sa grandiositat deguda al saber de qui va projectar-la, no a les seves mides materials [...]. Cal que el senyor Nebot no obliidi aquell fet tan sabut de la columna Trajana, col·locada, no al centre del Forum Trajà, sinó en el d'una petita plaça entre les dues biblioteques: Adrià així ho exigí, no compartia el parer de l'amor a les perspectives desèrtiques, que aquests dies vénen proclamant les autoritats administratives».¹¹

La parcel·lació és una altra dada interessant dels plànols de Puig. Les idees anteriors s'han de considerar referides a la conservació del paisatge i les proporcions dels espais urbans, no a la totalitat dels edificis. En els plànols, a la franja d'illes situada entre la Via Laietana i els carrers laterals de la muralla s'indica una parcel·lació de gra gruixut, que remet més a les tipologies utilitzades a l'eixample que no pas a la ciutat antiga. L'operació conjunta d'obertura de la Via Laietana i conservació dels valors del barri gòtic era de modernització, no d'involució als models de la ciutat gòtica o anterior. Es tractava més de la creació d'un eix de comunicacions amb un evident contingut terciari, en llenguatge actual potser un centre direccional, que no pas una simple operació historicista. Fins i tot a les perspectives del projecte de Domènech, Santa Maria del Mar apareixia envoltada d'edificis que semblen rèliques del Palau de la Música.

10. J. PUIG I CADAFAALCH, «La destrucció de l'Acropolis de Barcelona», *La Veu de l'Acropolis* (10 desembre 1924).

11. Segueix un text censurat.

Els traçats de Puig i Cadafalch no són una excepció. Impliquen la inserció d'edificis de tipologia relativament innovadora, on ell podrà assajar algun dels trucs i pautes de composició de què parla en els seus escrits anteriors. Em refereixo tant al traçat i edifici en angle, a què es referia en els seus primers comentaris sobre la reforma de l'eixample, com a la seva concepció del xamfrà. Per no parlar del caràcter innovador que tenen molts dels edificis assentats, això sí, amagat sota decoracions força absurdes derivades de l'ambient cultural de l'època de la dictadura.

En aquest context, la conservació dels ambients gòtics té el paper d'aportar-hi qualitat i fer referència al pes de la història en la renovació de la nació catalana que simbolitza el conjunt.

6. Els tres temes desenvolupats en les explicacions anteriors, la modernització de les infraestructures urbanes o condicions necessàries per al desenvolupament de la ciutat, la idea de ciutat o la seva identificació amb un organisme viu, i les tècniques de traçat, coincideixen en el text teòric sobre urbanisme més important de l'obra de Puig. Es tracta de l'opuscle *La plaça de Catalunya*,¹² on explica la gènesi del seu projecte sobre aquest espai, quan l'ajuntament de la Dictadura ja havia decidit substituir-lo per un altre.

El petit llibre és interessant perquè detalla amb la màxima precisió el seu procés de projecte, fent referència tant a les bases de partida com als temptejos, vacil·lacions i utilització de referents.

El punt de partida no pot ser altre que la crítica a Cerdà. Ell tracta d'oposar la ciutat orgànica a la ciutat cristal·litzada. És en aquesta ciutat orgànica on cerca l'inici del projecte. L'urbanisme cristal·litzat de Cerdà ha ignorat sistemàticament aquest espai, que és el punt d'agregació d'infraestructures històriques o línies de força que la història ha generat en torn d'un lloc. El lloc no es pot formar només a través de geometries simples i menys una quadrícula molt simple, que ignora la forma i el contacte amb la ciutat antiga. L'urbanisme ha de basar el traçat en el relleu i les construccions assentades anteriorment en el territori. Ha d'incloure la ciutat existent sense desnaturalitzar-la, tal com ell havia fet en el cas del barri gòtic.

«Les ciutats tenen en llur estructuració lleis, les lleis potser més interessants de la geografia humana.» L'organisme urbà té lleis de comportament que no es poden oblidar a l'hora de projectar els nous espais. Entre elles, «hi ha com a primera llei la gran permanència de les coses». Sentint-lo ens apropem al llenguatge de Marcel Poëte.¹³ No tinc cap constància que Puig conegués Poëte, però a través dels seus contactes amb Pierre Lavedan podria haver après aquest mètode de la geografia humana francesa, que tan d'èxit ha tingut en l'urbanisme d'arrel arquitectònica europea recent, després de la difusió que en va fer Aldo Rossi.¹⁴

12. J. PUIG I CADAVALCH, *La plaça de Catalunya: Comentaris, plànols i comparacions*, Barcelona, Llibreria Catalònia, 1927.

13. Marcel POËTE, *Une Vie de Cité: Paris de sa naissance a nos jours*, París, Picard, 1924-1927.

14. Aldo ROSSI, *L'architettura della città*, Pàdua, Marsilio, 1966.

La permanència de les coses per a Puig és la permanència de les rieres i camins que afectaven l'espai de la plaça, les rondes, la porta de la muralla, etc., en les quals s'havia d'haver la configuració del nou espai urbà. Això és el que s'havia fet en alguns dels projectes del circuit de rondes, on les cruïlles històriques coincideixen amb projectes de places geomètriques.

Sobre aquest tema inicial és on Puig volcà l'arsenal de projectes europeus i americans que li han proporcionat els manuals de Stübben i Hegemann o els seus viatges a l'estranger. L'observació d'aquests exemples li permet determinar el caràcter o el programa arquitectònic del projecte. No es tracta de la típica plaça frontal d'un edifici civil o religiós important, sinó una plaça d'encreuament combinada amb plaça de repòs. La comparació també li serveix per a situar l'escala del projecte en relació amb altres exemples europeus.

Després comença la part més interessant de la descripció del projecte. En la línia de separació del trànsit i el repòs traça una figura oval i, després del consegüent tempteig, la inscriu en el lloc. Primer la situa en planta, després té en compte la topografia.

És important saber diferenciar el traçat d'aquesta geometria de la majoria de les figures simples, quadrats, rectangles i cercles, per mitjà dels quals se solucionaven les places en el planejament del segle XIX. En aquest cas no es tracta d'una alineació, sinó una línia de contacte entre dos usos diferenciats de l'espai públic, una línia que aviat assoleix el caràcter de construcció material. En inserir-la en la topografia es configura com a mur de contenció de terres. Un mur que conté terres i ahora separa, amb una barana, l'espai de repòs i l'espai de circulació. Una forma també que esdevé el tret distintiu més rellevant del projecte, on és ressaltat mitjançant un anell d'arbres.

El projecte i els seus comentaris esdevenen una bona lliçó de tècnica de traçat urbà. És en relació amb aquesta tècnica on cal mesurar l'interès de totes les altres consideracions teòriques. Puig parla de la importància del pas de l'obra mecànica a l'obra arquitectònica. L'obra mecànica, per a ell, és la línia d'alineació concebuda només des de la perspectiva del repartiment de carrers o illes i edifici. Obra arquitectònica és aquell treball «de síntesi difícil d'explicar», «ple de tempteigs», «de vacil·lacions», «d'esbossos imprecisos», però guiada per una tradició del tractament dels espais intermedis de la ciutat.

Tant la metàfora de la ciutat orgànica com aquest conjunt de tècniques de composició que posen tanta atenció en les permanències i la formació dels espais intermedis entre construccions, només tenen sentit en relació amb el procés tècnic del projecte. Procés desenvolupat a través de múltiples aportacions de la cultura arquitectònica europea, de la qual Puig i Cadafalch esdevé un interessant propagandista i difusor.

En la metodologia de Puig, aquests temes se superposen a la consideració dels temes d'infraestructura, i s'emmarquen en la seva idea de ciutat, constituint un conjunt ben interessant.

A primera vista, pot semblar que la seva obra representa un retrocés de l'arquitectura catalana, que l'allunya d'una hipotètica línia directa que va de la dissolució dels estils tradicionals feta pel Modernisme al moviment modern. Però en realitat és un avenç important, en introduir uns temes sense els quals l'arquitectura dels espais públics, o millor espais intermedis entre els edificis, que formen la ciutat no arribaria mai a les formulacions actuals.

Possiblement Puig i Cadafalch n'era conscient quan, al final del seu escrit sobre la plaça de Catalunya, diferencia totes les consideracions sobre la formació de les diverses parts que conformen el projecte de l'estil que utilitza per a «ornamentar» el projecte. A través del mobiliari i algun tema monumental afegeix un nou llenguatge. El llenguatge de l'estil «antic» que li serveix per a acabar de donar forma al conjunt. L'eclecticisme de Puig en aquesta qüestió sorprèn però acaba d'explicar la complexitat i el gruix conceptual de les seves propostes.

Aquest darrer tema podria enllaçar amb la darrera experiència de configuració de l'espai públic: el projecte de l'Exposició de Montjuïc. El punt de partida del seu projecte de l'exposició de Montjuïc és un article de 1905, «A votar per la Exposició Universal». En aquest article localitza l'exposició a la plaça de les Glòries i la concep com a mitjà de començar a posar en pràctica el nou centre dissenyat per Jaussely. És a dir, és conscient del caràcter urbà de l'episodi de l'exposició. Alhora que cerca la manera de donar-li un «canyent» de París i treure-li l'aire d'Amèrica.

La construcció del projecte de Montjuïc és complexa i inclou molts episodis parcials. No solament els protagonitzats per Puig i Cadafalch. Amb el material que tenim a la mà i el caràcter d'aquest article és difícil de tractar en profunditat. Però és evident que la seva intervenció és important en l'elaboració de la idea d'accentuar aquest caràcter de pol essencial en la trama urbana. El mateix que havia cercat a la plaça de les Glòries, anteriorment es materialitza aquí. La idea de localitzar un jardí en l'àrea propera a la plaça d'Espanya i la construcció de la via «K» era d'Amargós. El seu projecte està datat el 1916, més o menys a l'època que Puig va començar la seva intervenció, però deriva d'altres anteriors. Mentre que la idea força més important de la proposta d'en Puig és l'eix que s'enfila des de la plaça d'Espanya fins l'edifici monumental situat al cim.

En planta, es tracta d'un conjunt relativament simètric. Té poc interès i sembla contradir tot el que s'ha dit sobre el Barri Gòtic i la plaça de Catalunya. Però si s'analitza la perspectiva en què es va basar, guanyen importància els murs de contenció i els murs cecs dels palaus, que ressalten l'edifici del Palau Nacional, l'edifici monumental que, conjuntament amb la tensió que genera la perspectiva, dóna el to urbà al conjunt. Perspectiva impensable sense el domini de la topografia, de les proporcions i de tot el llenguatge urbanístic de l'arquitectura europea que palesa tant un projecte com l'altre.

D'aquí és immediat aplicar a aquest projecte els mateixos criteris de la plaça de Catalunya. Una cosa és el projecte com a episodi urbà, amb el seu tractament de les infraestructures, el domini del llenguatge urbanístic, amb la consideració dels elements permanents que ha de recollir el projecte i de les lleis o regles de composició que deriven dels estudis comparatius. I una altra és l'estil i l'ornamentació del projecte.

Amb altres paraules, es pot dir que el projecte remet més a algun episodi de l'arquitectura europea de l'època, per exemple l'església de l'Steinhof d'Otto Wagner, l'edifici de la Secession d'Olbrich, o, per què no, alguna de les implantacions territorials dels projectes expressionistes, que al tractament dubtós dels detalls.

7. Un comentari crític sobre la teoria de Cerdà que fa Puig en les primeres pàgines de l'opuscle sobre la plaça de Catalunya ens permetrà acabar de comprendre millor el contingut del seu treball en matèria d'urbanisme. Explica que la història de la ciutat que Cerdà inclou en la seva *Teoría general de la urbanización* és aliena a la tradició europea. En aquesta tradició és on ell cerca de trobar les arrels del seu treball. Es basa en un idioma i una gramàtica que l'endinsa en la tradició del projecte d'espais urbans que des de fa segles ha desenvolupat l'arquitectura europea.¹⁵ Possiblement és l'Art Cívic de Hegemann on troba el millor suport, tal com va assenyalar Ignasi de Solà-Morales.¹⁶ Però jo portaria aquestes consideracions molt més lluny, vers una tradició que es perd en el temps, de la qual *The American Vitruvius* de Hegemann és un bon recull. En aquesta tradició europea, que tan bé concorda amb la seva voluntat política, on Puig troba la gramàtica que li serveix per construir els seus plànols. «Els plànols, com les solfes o com el drama escrit, diuen poc al profà: sovint li expliquen quelcom diferent del que és l'obra en sí mateixa». Per construir els plànols cal el coneixement d'una gramàtica específica, que és precisament la millor aportació dels arquitectes al procés de construcció de la ciutat europea.

Però, com es forma aquest llenguatge? Segurament a través d'estudis comparatius, com els que feia Puig en els seus treballs. Els quals eren un fidel reflex del saber contingut en manuals i llibres de teoria com *The American Vitruvius* de Hegeman i l'*Stadtebau* de Sitte, traduït a Barcelona l'any 1926.

Al costat d'aquests textos, el procés de creació amb totes les fases i nivells conceptuals a què s'ha fet referència anteriorment. Amb la mateixa tensió expressada per Puig quan deia: «l'acte de creació fora eixorc sense traves», és a dir, sense les dificultats pròpies dels processos tècnics que intenta dominar.

Més enllà d'aquest procés només resten algunes consideracions que poden quedar obertes després d'aquest text.

L'urbanisme de Puig, com el de molts altres protagonistes de l'arquitectura del segle xx, perd progressivament la referència als continguts, o als programes innovadors, i resta només al nivell de la visualitat?

El seu historicisme és una reacció a la modernització? O, com assenyala Carl E. Schorske, quan, parlant de Morris i O. Wagner,¹⁷ assenyala el poder positiu que pot tenir el mite en el context de la formació de la consciència urbana europea. De quina manera s'ha de presentar la forma urbana en la societat capitalista europea? Mobilitzant l'historicisme? Adaptant la sensibilitat tradicionalista a la cultura cosmopolita i les forces de canvi? o a través del funcionalisme

15. Aquest comentari enllaça amb els que s'han fet al començament de l'article. Per aprofundir en aquest concepte de la tradició arquitectònica europea, vegeu «Arcipelago Europa», *Rassegna*, núm. 76 (1998).

16. Ignasi de SOLÀ-MORALES, «Ciutat ordenada i monumental. L'arquitectura de Josep Puig i Cadafalch a l'època de la Mancomunitat», a *J. Puig i Cadafalch l'arquitectura entre la casa i la ciutat*, Barcelona, Fundació Caixa de Pensions, 1989.

17. Carl E. SCHORSKE, *De Vienne et d'ailleurs: Figures culturelles de la modernité*, París, Fayard, 2000.

ètic, o, per què no, el mediterranisme, com faran els arquitectes noucentistes o els del GATCPAC, anys després.

En tots els casos, el que es viu en aquest procés seguit pel nostre arquitecte és el camí dels arquitectes europeus per dominar i modernitzar unes estructures urbanes en un procés de canvi accelerat. Un camí ple de contradiccions, en el qual sovint factors aparentment oposats tenen la mateixa validesa, perquè el que compta és la progressiva formació d'una expertesa, unes tècniques i un llenguatge professional. És a dir, la formació d'un llenguatge o un pensament complex,¹⁸ en el qual, sovint, els elements oposats són part de la mateixa aventura.

18. Edgar MORIN, *Els meus dimonis*, Barcelona, Proa, 1995.